

ساخت و بررسی بالینی کرم اسپیرنولاکتون در درمان هیرسوتیسم

دکتر نوید سعادت، دکتر پیام صالحی، دکتر علی امامی، دکتر علیرضا مرتضوی

چکیده: اسپیرنولاکتون یک داروی ضد فشار خون بوده که اثرات ضد آندروژنی آن نیز شناخته شده است. اثرات ضد آندروژن اسپیرنولاکتون موضعی نیز در حیوانات ثابت شده است. در این مطالعه سعی شد تا با تهیه ترکیب مناسب کرم اسپیرنولاکتون، اثرات آن بر زنان مبتلا به هیرسوتیسم ارزیابی گردد. این پژوهش در دو فاز انجام شد. در مرحله اول فرمولاسیون مناسب اسپیرنولاکتون موضعی تهیه شد. بدین ترتیب که کرم‌های حاوی ۲٪ اسپیرنولاکتون در پایه کرم‌های آبی، تامپون، محو شونده، روغنی و کرم سرد ساخته شد و سپس آزمون‌های کنترل فیزیکی و شیمیایی شامل آزمون‌های بررسی خصوصیات ظاهری، بررسی یکنواختی، قوام ظاهری و قابلیت پخش، آزادسازی ماده مؤثر از پایه کرم و تعیین مقدار ماده مؤثر روی کرم‌های ساخته انجام شد. در مرحله دوم پژوهش، بهترین فرمولاسیون کرم ساخته شده روزانه ۲ بار به مدت ۳ ماه در ۱۲ خانم ۵۰-۱۷ ساله مبتلا به هیرسوتیسم خفیف تا متوسط استفاده شد. هیرسوتیسم این بیماران عمدتاً در ناحیه صورت بود و هر بار ۱ گرم از کرم اسپیرنولاکتون را فقط در یک طرف صورت می‌مالیدند. در مدت درمان هیچ یک از بیماران موهایی صورت را بر نداشتند. یافته‌های بدست آمده از این بررسی‌ها نشان داد که کرم اسپیرنولاکتون ۲٪ تهیه شده در پایه کرم آبی، بهترین و پایدارترین کرم بوده و خصوصیات فیزیکی و شیمیایی مناسبی داشت. بررسی‌های ماهانه و همچنین بعد از اتمام دوره ۳ ماهه درمان، اثری بر روی رشد موها پس از استفاده از این ترکیب را در مقایسه با طرف دیگر صورت نشان نداد. مصرف موضعی کرم اسپیرنولاکتون ۲٪ تأثیری بر روی هیرسوتیسم و رشد موها نداشت. استفاده از فرمولاسیون‌های دیگر و دوزهای بالاتر دارو در مطالعات جامع‌تر پیشنهاد می‌شود.

واژگان کلیدی: اسپیرنولاکتون موضعی، هیرسوتیسم، آزادسازی دارو

مقدمه

نقش افزایش سطح آندروژن‌ها در بروز و پیشرفت هیرسوتیسم خوبی شناخته شده است.^{۱،۲} در زنان به طور طبیعی سنتز آندروژن‌ها توسط تخمدان‌ها و غدد فوق کلیوی صورت

می‌گیرد و بخشی از آن نیز از تبدیل محیطی تستوسترون به دی‌هیدروتستوسترون که متابولیت نیرومندتری است بدست می‌آید.^۳ به همین علت مصرف داروهای آنتی‌آندروژنیک در درمان هیرسوتیسم متداول شد.^{۴،۵} داروهای آنتی‌آندروژنیک به دو دسته اصلی تقسیم می‌شوند. دسته اول مهارکننده‌های ۵-آلفا ردوکتاز بوده که با تستوسترون در اتصال به جایگاه آنزیم فوق

مرکز تحقیقات غدد درون‌ریز و متابولیسم
دانشکده داروسازی،
دانشگاه علوم پزشکی و خدمات بهداشتی - درمانی شهید بهشتی

رقابت می‌کنند. گروه دوم مهارکننده‌های رسپتورهای آندروژن بوده که با اتصال تستوسترون و دی‌هیدروتستوسترون به پروتئین رسپتور آندروژن رقابت می‌کنند. اسپیرنولاکتون یک داروی مدر ضد فشار خون بوده که در توبول دیستال کلیوی در محل تبادل سدیم - پتاسیم عمل می‌کند.^{۷۶} این دارو از سال ۱۹۶۰ میلادی شناخته و اثرات ضد آندروژنی آن بصورت مهارکننده رقابتی دی‌هیدروتستوسترون در سال ۱۹۶۵ کشف شد.^۸ از سال ۱۹۷۸ مطالعات بسیاری به منظور ارزیابی اثرات بالینی این دارو در درمان هیرسوتیسم انجام شده است، ولی اکثر این مطالعات از اسپیرنولاکتون خوراکی استفاده کرده‌اند.^{۹-۱۳} به منظور جلوگیری از دیگر عوارض ضد آندروژنی این دارو (مانند بی‌نظمی‌های قاعدگی و سفت شدن پستان‌ها)، مصرف آن بصورت کرم موضعی، پیشنهاد شده است.^{۱۴-۱۶} اثرات ضد آندروژنی اسپیرنولاکتون موضعی در حیوانات ثابت شده است.^{۱۷} مطالعات محدودی در ایران به شیوع بالای بیماری هیرسوتیسم در کشور اشاره کرده‌اند.^{۱۸} تا کنون مطالعه‌ای بر روی درمان موضعی این بیماران در کشور انجام نشده است. در این مطالعه سعی شد تا با تهیه ترکیب مناسب کرم موضعی اسپیرنولاکتون، اثرات بالینی آن را بر زنان مبتلا به هیرسوتیسم ارزیابی کنیم.

مواد و روش‌ها

این مطالعه کارازمایی بالینی در دو مرحله انجام شد. در مرحله اول فرمولاسیون مناسب اسپیرنولاکتون موضعی تهیه و به منظور جلوگیری

از واکنش‌های حساسیتی احتمالی، غلظت ۲٪ جهت انجام مطالعه انتخاب شد. برای انتخاب شکل دارویی، از آنجا که پودر اسپیرنولاکتون یک ترکیب نامحلول در آب می‌باشد و با در نظر گرفتن دیگر عوامل مانند پذیرش بیمار، جلوگیری از خشکی پوست، برداشت آسان، مشکل ظاهری فراورده و همچنین مطالعات دیگر پژوهشگران، شکل کرم برای اسپیرنولاکتون موضعی در نظر گرفته شد. به منظور ساخت کرم اسپیرنولاکتون ۲٪ از پودر اسپیرنولاکتون با درجه خلوص ۹۹٪ و نقطه ذوب ۲۰۱ درجه سانتی‌گراد (ساخت ایتالیا به سفارش شرکت پارس مینو) در پایه کرم‌های کرم سرد،ⁱ آبی، تامپون، محوشوندهⁱⁱ و روغنی استفاده شد.^{۱۹} برای ساخت ۱۰۰ گرم از هر کرم به طور جداگانه ۲ گرم پودر اسپیرنولاکتون به پایه آن اضافه شد؛ پایه کرم سرد (۱۲ گرم موم سفید، ۱۲/۵ موم ستیل استر، ۵۶ گرم پارافین مایع، ۰/۵ گرم برومات سدیم و ۱۹ گرم آب خالص)؛ کرم آبی (۳۰ گرم موم امولسیون شده، ۱ گرم فنوکسی‌اتانول و ۶۹ گرم آب خالص)؛ کرم تامپون (۳۰ گرم پماد امولسیون شده، ۲/۵ گرم فسفات سدیم، ۰/۵ گرم اسید سیتریک مونوهیدراته، ۰/۰۵ گرم کلر کرزول و ۶۷/۵ گرم آب خالص جوشیده و سرد شده)؛ کرم محوشونده (۱۳ گرم اسید استئاریک، ۱ گرم الکل استاریل و ۱ گرم استیل الکل برای فاز روغنی و ۱۰ گرم گلیسرین، ۰/۱ گرم متیل پارابن، ۰/۰۵ گرم پروپیل پارابن، ۰/۹ گرم هیدروکسید پتاسیم و ۷۳/۹۵ گرم آب خالص برای فاز آبی)؛ پایه کرم روغنی (۵۰ گرم پماد الکل پشمⁱⁱⁱ، ۱ گرم فنوکسی اتانول،

i- Cold cream

ii- Vanishing cream

iii- Wool alcohol ointment

صورت استعمال شد. مدت درمان ۳ ماه بود و در حین درمان هیچ یک از بیماران موهایی صورت را برنداشتند و درمانی هیرسوتیسم دریافت نکردند. برای سنجش تأثیر کرم اسپیرنولاکتون تهیه شده، بیماران در شروع درمان و فواصل یک ماه و همچنین در پایان سه ماه توسط پزشک متخصص پوست معاینه شدند و از نظر بروز عوارض جانبی و اثربخشی کرم اسپیرنولاکتون در مقایسه با نواحی قرینه درمان نشده، مورد ارزیابی قرار گرفتند. برای مقایسه میانگین مقدار ماده مؤثر در کرم‌های تهیه شده از آزمون آنالیز واریانس و مقدار ماده مؤثر در آزمون پایداری از آزمون t زوج استفاده شد.

یافته‌ها

آزمون بررسی خواص ظاهری بر روی تمام انواع کرم‌های ساخته شده انجام گرفت. تمامی کرم‌های ساخته شده از نظر رنگ، بو و شکل ظاهری دارای حالت مطلوبی بودند. فقط کرم تهیه شده در پایه روغنی از نظر ظاهری بصورت توده غیر یکنواخت خمیری زرد رنگ بوده که حالت مطلوبی نداشت و از مطالعه حذف شد. قابلیت پخش نیز تنها در پایه روغنی خوب نبود. بیشترین مقدار داروی آزاد شده متعلق به کرم‌های تهیه شده در پایه‌های کرم آبی و کرم تامپون بود (جدول ۱) و کمترین مقدار مربوط به کرم اسپیرنولاکتون در پایه کرم سرد بود. پایه کرم سرد نیز از این مرحله به بعد از مطالعه حذف شد. مقدار ماده مؤثر موجود در هر سه کرم آبی، تامپون و محو شونده در محدوده قابل قبول USP^۱ قرار داشتند. هرچند

۰/۵ گرم سولفات منزیم خشک شده و ۴۸/۵ گرم آب خالص). تمام مواد اصلی بکار رفته در این مطالعه ساخت شرکت Merck آلمان می‌باشد.

آزمون بررسی خواص ظاهری کرم شامل رنگ، بو و شکل ظاهری و همچنین یکنواختی، قوام ظاهری و قابلیت پخش کرم‌های تهیه شده انجام شد. به منظور بررسی روند آزاد سازی و میزان اسپیرنولاکتون موجود در کرم‌ها از یکی از روش‌های in-vitro به نام روش غشایی با سلول پخش با فاز گیرنده ساکن (اتانول) استفاده شد.^۲ پایداری فیزیکی و شیمیایی کرم‌ها به مدت سه ماه در دمای اتاق (۲۵ درجه سانتیگراد) و یخچال (۴ درجه سانتیگراد) بررسی شد.

به منظور ارزیابی بالینی، بهترین فرمولاسیون تهیه شده کرم اسپیرنولاکتون ۲٪ به ۱۲ خانم مبتلا به هیرسوتیسم در ناحیه صورت (بر اساس طبقه‌بندی Ferriman-Gallway)^۳ تجویز شد. این مطالعه بر روی ۱۲ بیمار ۵۰-۱۷ ساله مبتلا به هیرسوتیسم مراجعه‌کننده به درمانگاه پوست بیمارستان امیرالمؤمنین(ع) شهر سمنان در فاصله زمانی بهمن ماه ۱۳۷۷ تا اردیبهشت ۱۳۷۸ انجام گرفت. افراد مبتلا به دیگر بیماری‌های غدد از مطالعه حذف شدند. تشخیص عدم ابتلا به دیگر بیماری‌های غدد که توسط پزشک فوق تخصص غدد با انجام آزمایش‌های T_3 ، T_4 ، TSH، FSH، LH، کورتیزول، DHEAS و تستوسترون صورت گرفت. در ابتدا بیماران انتخاب شده کاملاً توجیه شده، روند درمانی برای آنها توضیح داده شد و رضایت‌نامه کتبی از همه بیماران مورد مطالعه اخذ شد. کرم روزانه در دو نوبت صبح و شب به مقدار تقریبی یک گرم توسط بیماران در یک طرف

جدول ۱- میزان اسپیرنولاکتون آزاد شده برحسب میلی‌گرم در اتانول به عنوان فاز گیرنده از پایه کرم‌های مختلف

زمان (ساعت)	۰/۵	۱	۲	۴	۶	۸
کرم سرد	۰/۱۲۳±۰/۰۵۲*	۰/۱۲۹±۰/۰۲۰	۰/۲۰۰±۰/۰۴۷	۰/۲۲۸±۰/۰۷۵	۰/۳۲۲±۰/۰۲۰	۰/۳۴۰±۰/۰۲۲
کرم آبی	۰/۴۵۰±۰/۱۰۳	۱/۰۰۶±۰/۱۸۸	۲/۰۰۷±۰/۱۰۰	۲/۹۱۶±۰/۳۵۲	۴/۳۶۳±۰/۱۷۱	۵/۴۲۰±۰/۳۶۶
کرم تامپون	۱/۰۵±۰/۱۱۵	۱/۲۹۲±۰/۲۲۱	۲/۱۶۰±۰/۳۲۱	۳/۲۷۰±۰/۳۸۵	۴/۲۶۰±۰/۴۲۶	۴/۹۷۰±۰/۳۷۲
کرم محو شونده	۰/۲۵۰±۰/۰۵۲	۰/۵۶۰±۰/۰۴۵	۱/۴۱۶±۰/۱۹۲	۲/۶۲۱±۰/۲۶۲	۳/۷۲۱±۰/۳۰۲	۵/۱۱۲±۰/۴۷۰

* اعداد بیانگر انحراف معیار ± میانگین برحسب میلی‌گرم می‌باشند.

این ترکیب را در مقایسه با طرف دیگر صورت نشان نداد.

بحث

برای ساخت کرم اسپیرنولاکتون سعی شد از انواع مختلف پایه‌ها استفاده شود تا مطلوبترین، مناسبترین و پایدارترین فرمولاسیون تهیه شود. در بین فراورده‌های نیمه جامد، کرم‌ها به عنوان امولسیون‌های قابل پخش توصیف شده و به طور گسترده‌ای در اشکال دارویی پوستی بکار می‌روند. پایه کرم سرد یک امولسیون آب در روغن می‌باشد. این کرم در موقع استفاده در روی پوست باعث ایجاد احساس خنکی در پوست شده، چون حالت مسدود کنندگی دارد، از تبخیر آب پوست جلوگیری می‌کند. کرم آبی به علت هیدروفیل بودن با شستشو قابل برداشت است و همچنین نفوذ خوبی به داخل پوست دارد. کرم تامپون نیز یک امولسیون روغن در آب است که به علت اسیدیته مناسب با پوست سازگاری خوبی با بدن دارد. کرم محو شونده نیز پس از مصرف اثری برجای نمی‌گذارد. در نهایت، کرم روغنی به دلیل خاصیت مسدودکنندگی باعث حفظ رطوبت پوست می‌گردد.

مقدار ماده مؤثر موجود در کرم اسپیرنولاکتون تهیه شده در پایه کرم آبی بالاتر از کرم تامپون بود (۱۹/۵±۰/۱۹) در مقابل ۱۸/۹±۰/۱۲ میلی گرم، (P < ۰/۰۵): کرم تهیه شده در پایه محو شونده پس از ارزیابی خواص ظاهری، یکنواختی و قابلیت پخش در آزمون پایداری سه ماهه، حالت مطلوبی نداشت و از مطالعه حذف گردید. میزان ماده مؤثر موجود در کرم اسپیرنولاکتون در پایه کرم آبی و تامپون پس از سه ماه نگهداری در یخچال و دمای اتاق کاهش یافت (جدول ۲ و ۳) ولی این کاهش در مورد کرم با پایه تامپون بیشتر بود (P < ۰/۰۵).

نتایج مطالعه بالینی:

متوسط سنی بیماران مورد مطالعه ۳۱±۴ سال بود. ۶۷٪ از بیماران مبتلا به هیرسوتیسم دارای سابقه فامیلی هیرسوتیسم بودند. زمان شروع بیماری در ۸۰٪ موارد پس از زمان بلوغ بود. تنها ۲۵٪ بیماران مبتلا به هیرسوتیسم در دیگر نقاط بدن غیر از صورت بودند. در طی مدت درمان هیچ عارضه جانبی در صورت دیده نشد. بررسی‌های ماهانه و همچنین بعد از اتمام دوره سه ماهه درمان، اثری بر روی رشد موها پس از استفاده از

جدول ۲- نتایج حاصل از آزمون تعیین مقدار ماده مؤثر (میلی‌گرم) موجود در کرم‌های اسپیرنولاکتون نگهداری شده در دمای اتاق (۲۵°C)

نوع پایه	زمان (ماه)			
	۰	۱	۲	۳
کرم آبی	۱۹/۵۰±۰/۱۹	۱۹/۴۶±۰/۲۰	۱۹/۳۸±۰/۲۰	۱۸/۹۶±۰/۲۳
کرم تامپون	۱۸/۹۰±۰/۱۸	۱۷/۸۲±۰/۲۴*	۱۳/۱۲±۰/۲۷*	-

* P < ۰/۰۵ در مقایسه با کرم آبی.

جدول ۳- نتایج حاصل از آزمون تعیین مقدار ماده مؤثر (میلی‌گرم) موجود در کرم‌های اسپیرنولاکتون نگهداری شده در یخچال (۴°C)

نوع پایه	زمان (ماه)			
	۰	۱	۲	۳
کرم آبی	۱۹/۵۰±۰/۱۹	۱۹/۴۰±۰/۲۲	۱۹/۳۷±۰/۱۷	۱۹/۱۰±۰/۲۰
کرم تامپون	۱۸/۹۰±۰/۱۲	۱۸/۴۶±۰/۱۳	۱۵/۸۸±۰/۲۵*	-

* P < ۰/۰۵ در مقایسه با کرم آبی.

در مجموع نتایج حاصل از این تحقیق نشان داد که کرم اسپیرنولاکتون ۲٪ در پایه کرم آبی، بهترین و پایدارترین کرم است و خصوصیات فیزیکی و شیمیایی مناسبی داشت.

مطالعات مختلفی اثرات آنتی آندروژنی اسپیرنولاکتون موضعی را در حیوانات آزمایشگاهی نشان داده‌اند.^{۲۲،۲۳} همچنین مطالعات دیگری ثابت نموده است که اسپیرنولاکتون موضعی هیچگونه اثرات سیستمیکی از خود بروز نمی‌دهد.^{۲۴،۲۵} در مطالعه حاضر نیز پس از مصرف سه ماه متوالی از این کرم، هیچگونه عوارض جانبی سیستمیک یا موضعی دیده نشد. گروهی از محققان کانرنون^۱ موضعی (متابولیت اسپیرنولاکتون) را در

i- Canrenone

درمان هیرسوتیسم مؤثر دانستند^{۱۴} و گروهی دیگر نیز نتایج موفقیت‌آمیزی بدست نیاورده‌اند.^{۱۶} نیلسون و همکارانش در مطالعه‌ای میزان بهبود بیماران را پس از مصرف کرم موضعی کانرنون ۶۳٪ اعلام کردند. در این مطالعه ۱۶ خانم با هیرسوتیسم ایدیوپاتیک به مدت سه ماه تحت درمان با کرم کانرنون قرار گرفتند. میزان بهبود بر اساس تعداد دفعات برداشت مو بود که در دفتر خاطرات ثبت می‌شد.^{۱۴} البته در این تحقیق بر خلاف مطالعه فعلی بیماران موهای صورت را قبل از درمان و حین درمان برمی‌داشتند. به نظر می‌رسد که در این حالت سطح پاپی‌درمی و سلول‌های ماتریسی مو که محل وجود گیرنده‌های آندروژنی می‌باشند، مستقیماً در معرض تماس با مولکول‌های اسپیرنولاکتون قرار می‌گیرند و این گیرنده‌ها توسط

در مجموع به نظر می‌رسد که علت عدم تأثیر کرم ۲٪ اسپیرنولاکتون با وجود مؤثر بودن متابولیت آن (کانرنون)، شاید متابولیزه نشدن اسپیرنولاکتون موضعی و تبدیل نشدن آن به متابولیتی باشد که توانایی تأثیرگذاری بر هیرسوتیسم دارد. البته این احتمال وجود دارد که اشکال دیگر دارو مانند لوسیون و محلول اسپیرنولاکتون نفوذپذیری بهتر و بیشتری در پوست و فولیکول‌های مو داشته باشد و یا غلظت‌های بالاتر کرم اسپیرنولاکتون تأثیر بالاتری بر رشد موها بگذارد. این فرضیات نیاز به مطالعات بیشتر و گسترده‌تری در آینده دارند.

مولکول‌های اسپیرنولاکتون که غلظت بالایی در مجاورت گیرنده‌ها پیدا کرده‌اند، مسدود می‌شود. گومز و همکارانش^{۱۶} مطالعه‌ای را بر روی ۱۲ خانم مبتلا به هیرسوتیسم خفیف انجام دادند که در این مطالعه کرم اسپیرنولاکتون و دارونما در دو منطقه قرینه قابل مقایسه از پوست استعمال شد. ماهانه و پس از گذشت ۳ ماه میزان رشد موها اندازه‌گیری شد و هیچگونه بهبودی در بیماران مشاهده نشد. در مطالعه حاضر، معیار بهبود انتخاب شده و روش استفاده دارو بر روی موضع بسیار شبیه مطالعه گومز بود. با توجه به نتایج یکسان، به نظر نمی‌رسد که روش استفاده مستقیم کرم بر روی موضع بدون برداشت موها سودمند و مؤثر باشد.

References

- Givens JR. Normal and abnormal androgen metabolism. *Clin Obstet Gynecol* 1978; 21: 115-9.
- Kirschner MA, Zucker IR, Jespersen D. Idiopathic hirsutism: an ovarian abnormality. *N Engl J Med* 1976; 294:637-42.
- Brauthwaite SS, Jabamoni R. Hirsutism. *Arch Dermatol* 1983; 119: 274-85.
- Boiselle A, Tremblay RR. New therapeutic approach to the hirsute patient. *Fert Steril* 1979; 32: 276-9.
- Ober KP, Hennesey JF. Spironolactone therapy for hirsutism in a hyperandrogenic woman. *Ann Intern Med* 1987; 89: 643.
- Janne OA, Bardin CW. Androgen and antiandrogen receptor binding. *Ann Rev Physiol* 1984; 46: 107-18.
- Lerner LJ. Androgen antagonists. *Pharmac therap* 1975; 1: 217-231.
- Kagawa CM. Blocking the renal electrolyte effects of mineralocorticoids with orally active spironolactone. *Endocrinology* 1960; 67: 125-9.
- Hammerstein J, Moltz L, Schwartz U. Antiandrogens in the treatment of acne and hirsutism. *J Steroid Biochem* 1983; 19: 591-8.
- Pittaway DE, Maxson WS, Wentz AC. Spironolactone in combination drug therapy for unresponsive hirsutism. *Fertil Steril* 1985; 43: 878-81.
- Lee O, Farquhar C, Toomath R, Jepson R. Spironolactone versus placebo or in combination with steroids for hirsutism or acne. *Cochrane Database Syst Rev* 2000; 2: 194-8.
- Shapiro J, Price VH. Hair regrowth. *Therapeutic agents. Dermatol Clin* 1998; 16: 341-56.
- Cumming DC, Yang JC, Rebar RW, Yen SSC. Treatment of hirsutism with spironolactone. *JAMA* 1982; 247: 1295-9.
- Nielson P. Treatment of moderate idiopathic hirsutism with a cream containing canrenone. *Dermatologica* 1982; 165: 636-9.
- Messina M, Manieri C, Musso MC, Pastorino R. Oral and topical spironolactone therapies in skin androgenisation. *Panminerva Med* 1990; 32: 49-55.
- Gomez F. Lack of effect of a spironolactone-containing cream on hair growth in hirsute women. *Dermatologica* 1987; 174: 102-4.
- Seki T, Toyomoto T, Morohashi M. Effects of topically applied spironolactone on androgen stimulated glands in the hamster pinna. *J Dermatol* 1995; 22: 233-7.
- عزیزی ف. بررسی بیماران یک متخصص داخلی و غدد مترشحه داخلی. دارو و درمان، سال ۲، شماره ۱۹، صفحات ۴۶ تا ۴۹، ۱۳۶۴.
- United States Pharmacopia, National Formulary; 23rd ed. US Pharmacopial Convention Inc. Easton, 1995; pp 1435-7.
- British Pharmacopoeia. HMSO, London. 1993; pp. 627-8.
- Ferriman D, Gallwey JD. Clinical assessment of body hair growth in women. *J Clin Endocrinol Metab* 1961; 24: 1440-7.
- Weissman A, Bowden J, Frank BL, Horwitz SN. Antiandrogenic effects of topically applied spironolactone on the hamster flank organ. *Arch Dermatol* 1985; 121: 57-62.
- Noto G, Paravata G, Bongirno MR, Bosco M, Arico M. Topical canrenoic acid: quantification of the antiandrogenic activity in the hamster flank organ. *Int J Dermatol* 1991; 30: 810-3.
- Beradesca E, Gabba P, Grazioli I, Melzi G. Pharmacokinetic study for chronic topical spironolactone administration and sebometric analysis in patients affected by acne. *Ann Ital Dermatol Clin* 1993; 47: 237-41.
- Rey F, Valterio C, Locatelli L, Ramelet A, Felber J. Lack of endocrine systemic side effects after topical application of spironolactone in man. *J Endocrinol Invest* 1988; 11: 273-8.